

VÄÄRIKAS MÄLESTUSMÄRK TARTU KEELELE

Johannes Gutsloff piiblitõlge 1647–1657. Väljaande koostanud **Maeve Leivo, Ahti Lohk, Kristiina Ross, Kai Tafenau**. [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus, 2013. 499 lk.

Rõõmustav, et XX sajandi algul hääbunud tartu kirjakeele olulisemad mälestised jõuavad XX sajandi lõpul – XXI sajandi algul tasapisi Eesti lugeja ette. Gutsloffi piiblitõlke siin vaadeldavat publikatsiooni võib pidada Marju Lepajõe töö jätkuks: Lepajõe oli see, kes sama autori esimese lõunaesti grammatika eesti keelde tõlkis.¹ Siinses väljaandes ei ole aga tegemist tõlke, vaid originaalteksti publikatsiooniga (piiblitõlge tänapäeva eesti keelde on ju olemas). Väljaande suureks eeliseks on, et see demonstreerib Gutsloffi seni avaldamata ja viimastel sajanditel eri käsikirjadena säilinud Vana ja Uue Testamendi tõlget, tõsi küll fragmentaarselt, aga siiski ühtede kaante vahel. Täistekstid on tänu Eesti Keele Instituudile internetis kättesaadavad.²

Tegemist on krestomaatialaadse publikatsiooniga, sest see sisaldab

piibli mõlemat osa ainult valikuliselt, nimelt nii Vana kui ka Uue Testamendi algust: Vanast Testamendist Esimest Moosese raamatut (lk 8–215), Uuest Testamendist aga Matteuse evangeeliumi (lk 218–289). Kohe hakkab silma, et faksiimile ja rööptransliteratsiooni tüpograafiline esitus kahes osas erineb: Vana Testamendi osas asub originaal vasakul leheküljel, ümberkirjutus paremal, sellele järgnevas Uues Testamendis aga vastupidi, otsekui sümboliseeriks see nii piibli enese kui ka käesoleva piiblitõlke binaarsust. Piibli binaarsuse käsitlus (juudi rahva põhitõed *versus* kristliku maailma põhitõed, maailm ilma Jeesus Kristuseta *versus* maailm pärast tema sündi, heebrea keel *versus* kreeka keel jne) ei haaku siinse arvutuse temaatikaga, tõlke binaarsus aga küll. Nimelt on Vana Testamendi tõlge autori käega kirja panduna säilinud ainult 1. Kuningate raamatuni. Seevastu on Uus Testament meieni jõudnud vaid Gutsloffi ametivenna Heinrich Gösekeni ümberkirjutuses, Vana Testamendi katkendiga võrreldes aga tervikuna (tõsi, samuti mitme defektiga). Tuleb lisada, et Gösekeni ümberkirjutus sisaldab ka Vana Testamendi lühikest fragmenti.

Tartu kirjakeele jaoks on saatuslikuks osutunud asjaolu, et Gutsloffi kolossaalne töö, tema piiblitõlge, ei jõudnud kunagi trükki. Nagu eespool mainitud, sisaldab ka siin vaadeldav raamat

¹ J. G u t s l o f f, *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tlk ja koost Marju Lepajõe, toim Jaak Peebo. Tartu, 1998.

² www.eki.ee/piibel/index.php?tekst=tekstid (14. III 2014).

selle üksikuid osi. See-eest ilmus paar aastakümnet hiljem, aastal 1686 tar-
tukeelne „Wastne Testament”. Seesama
Vastne Testament ongi jäänud lõuna-
eesti kirjasõna tippteoseks kuni aastani
1905, ilmudes korduvalt (umbes kaks-
kümmend korda).³ Pealkiri „Vastne
Testament” tähistagu just seda 1686.
aasta tõlget ja selle korduvväljaandeid
ning nimetame Gutsflaffi analoogset tõl-
get kirjakeelse nimetusega Uus Testa-
ment, nagu oleks see põhjaeestikeelse
Uue Testamendiga identne (mida ta
aga ei ole).

Vana Testamendi tõlke käsikirja
kuuluvus Gutsflaffile tõestati alles 1970.
aastate lõpus.⁴ Tõlkekatkendist on ük-
sikuid osi avaldanud Saareste ja Ceder-
berg juba esimese Eesti Vabariigi ajal.⁵
Imeilusa käekirjaga originaalteksti või-
maliku väljaandmise põhimõtteid on
käsitlenud ka siinkirjutaja, avaldades
käsikirja transliteratsiooni näite.⁶ See-
ga, kui Gutsflaffi Vana Testamendi tõlge
ei olnudki aastasadade jooksul trükist
ilmunud, ei olnud see – vähemalt tea-
duslikule üldsusele – tundmatu. See-
vastu võib tõeliseks sensatsiooniks pi-
dada raamatus osaliselt avaldatud Uue
Testamendi tõlke hiljutist omistamist
Gutsflaffile. Selle avastuse eest võime
tänuks olla väljaande ühele koosta-
jale Kai Tafenaule.⁷

³ Sz. Tóth, Täpsustusi eesti kirjakeele
viienda perioodi (1857–1905) hääbuva tartu-
keelse kirjasõna kohta. – Tartu Ülikooli Lõu-
na-Eesti keele- ja kultuuriringute kesku-
se aastaraamat XI–XII (2011–2012). Tartu:
Tartu Ülikool, 2013, lk 84–92.

⁴ A. Tering, Lisandusi ja täpsustusi Jo-
hannes Gutsflaffi kohta. – Keel ja Kirjandus
1979, nr 1, lk 30.

⁵ A. Saareste, A. R. Cederberg,
Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a.
1524–1739. – Akadeemilise Emakeele Seltsi
Toimetised 16. Tartu: Akadeemilise Emakee-
le Seltsi Kirjastus, 1925–1931, lk 102–127.

⁶ Sz. Tóth, Lisandusi Johannes Gutsflaffi
grammatika ning piiblitõlke keele ja kirja-
viisi kohta. – Emakeele Seltsi aastaraamat
46 (2000). Tallinn: Eesti Teaduste Akadee-
mia Emakeele Selts, 2001, lk 242–259.

Suureformaadiline köide algab kahe-
leheküljelise anonüümse saatesõnaga
ning lõpeb teemakohaste artiklite (lk
449–490) ja lisadega (lühendite loetelu
lk 491, arhiiviallikate loetelu lk 493,
allikad ja kirjandus lk 494–498). Uue-
le Testamendile järgnevad piiblitõlge-
te võrkeelsete kommentaaride tõlked
eesti keelde: nende mahuks on Esimese
Moosese raamatu puhul viis lehekülge
(lk 291–295), Matteuse evangeeliumi
puhul aga ainult kolm rida. Ka see eba-
proportsionaalsus tõestab, et Uue Tes-
tamendi käsikirja on ümberkirjutus.

Väljaande suureks teeneks on alli-
kate leksikoloogiline ja leksikograafi-
line analüüs sõnaindeksite vormis (lk
299–446). See mahukas osa annab loot-
ust, et kui ükskord valmib eesti keele
ajalooline sõnaraamat, vana kirjakeele
sõnaraamat või Julius Mägiste eesku-
jul põhjalik eesti keele ajaloolis-etümo-
loogiline sõnaraamat, võetakse selles
arvesse ka tartu kirjakeele sõnavara.
Tuleb nentida, et sellesarnast tööd on
Gutsflaffi grammatika sõnastikuga teh-
tud ka Tartu Ülikoolis.⁸

Gutsflaffi piiblitõlke käsikirjad on
kahtlemata eesti kirjakeele ajaloo, dia-
lektoloogia ja Eesti kultuuriloo aarde-
kambrid. Seda on tõestanud muuhulgas
siinkirjutaja erinevad publikatsioonid⁹
ja ka retsenseeritava väljaande saate-

⁷ K. Tafenaule, Eestikeelsetest Uue Tes-
tamendi tõlkekäsikirjadest Ajalooarhiivis. –
Läänemere provintside arenguperspektiivid
Rootsi suurriigis 16./17. sajandil. II. (Eesti
Ajalooarhiivi toimetised 12 (19)). Tartu,
2006, lk 241–294.

⁸ U. Viitkar, Johannes Gutsflaffi „Ob-
servationes grammaticae circa linguam Est-
honicam” (1648) sõnastiku leksika. Bakalau-
reusetöö. Käsikirja Tartu Ülikooli eesti keele
osakonna raamatukogus. Tartu, 2005.

⁹ Sz. Tóth, Johannes Gutsflaff 1998. –
Acta Universitatis Szegediensis de Attila
József nominatae, Sectio Ethnographica
et Linguistica XL, 1999–2000, lk 361–370;
Nochmal zur Frage der Motionsfeminina
im alten Südestnischen. – Vana kirjakeele
päevad 14.–15. novembril 2002: ettekannete
teesid. Tartu: Tartu Ülikool, 2002, lk 35–39;

artiklid. Üksikasjadesse ei ole ehk siinkohal põhjust süveneda, sest Gutsflaffi käsikirjade ja nende keele käsitlemine ning siin tutvustatava väljaande detailne analüüs ületaks arvustuse raame. Selle asemel tuleb lugeja tähelepanu pöörata väljaande bibliograafias välja toodud ja ka kõite koostajate teistele töödele.

Peatugem siiski raamatu saateartiklitel. Tänu nendele muutub retsenseeritav väljaanne allikapublikatsiooni kõrval ka temaatiliseks artiklikogumikuks. Selles osaleb mitu Gutsflaffi loomingut asjatundjat. Kõige mahukama kirjutisega esineb arhivaar Lea Kõiv („Urvaste *pastor loci* Johannes Gutsflaff”), käsitledes arhiiviallikate põhjal Gutsflaffi elu ja loomingut. Eriti detailselt kirjutab ta autori saksakeelsest raamatust „Kurzer Bericht und Unterricht”,¹⁰ milles Gutsflaff astub maarahva uskumuste vastu. Sel teemal on Kõivu sulest varem hulgaliselt artikleid ilmunud. Siinsest kirjutisest tõuseb uudsenähtiselt esile see, kui võrd pühendunud pastor ja keeleteadlane Gutsflaff oli. Teda võib oma aja estofiiliksi pidada, kes raskete oludega võideldes ning pidevalt kohut käies sai hakkama üllatavalt mahuka loometööga.

Kai Tafenau iseloomustab asjatundlikult mõlemat käsikirja, kirjeldades nende tänapäevast seisust, ajalugu ja

---

The Marking of long Vowels in the 17th Century South Estonian in Comparison with Latvian. – Baltu filoloogija: Baltu valodniecības žurnāls. Journal of Baltic Linguistics 2003, kd XII, nr 1, lk 123–138; Põhjakaare nimetus Johannes Gutsflaffil ja Heinrich Gösekenil. *Paiwata pöhl* või *pehwa pohl*? – Emakeele Seltsi aastaraamat 52 (2006). Tallinn, 2007, lk 152–157; Johannes Gutsflaffi, vana tartu kirjakeele arendaja jälgedel. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat VIII (2008). Tartu: Tartu Ülikool, 2009, lk 27–44; Johannes Gutsflaffi nimekuju varieerumisest ehk tema allkiri *versus* tema eesti keele ortograafia. – Keel ja Kirjandus 2010, nr 3, lk 211–218.

¹⁰ Pealkiri on antud tänapäeva saksa ortograafias.

omavahelisi suhteid. Keele- ja piibliteadlane Kristiina Ross kirjutab oma lemmikteemast, Gutsflaffi eesti keelest. Rossi mudeli järgi lõi Gutsflaff kaks lõunaeesti kirjakeele varianti: oma grammatikas toetus ta jesuiitide traditsioonile, piiblitõlkes aga Rossihniuse rahvakeelest kaugemale keelekujule. See keelekujude binaarsus väljendus väga ilmekalt tema kirjaviisi(de)s: oma grammatikas rakendas Gutsflaff vokaalide pikkuse tähistamiseks pikendus-*h* kõrval hulgaliselt diakriitikuid, piiblitõlkes aga järjekindlalt pikendus-*h-d*.¹¹ Oma aja keelekorraldajana on Gutsflaff loonud ka uusi sõnu.

Saateartiklite hulgast osutub – eeskätt tänu graafilistele võtetele – kõige omapärasemaks Ahti Lohki kirjutis „Teksti programsetest analüüsivõimadustest”. Artiklist selgub, et Vana Testamendi katkendi kõige sagedamad sõnakujud on *ninck*, *temma*, *se* ja *sihs*, Uue Testamendi katkendis kahe esimese lühendid (*n.* ja *t.*), samuti *se* ja neljandana *enge*. Viieandast kõige sagedamad sõnad alates esitatakse kõige sagedamad sõnad nn sõnapilvedena. Edaspidi esitatakse erinevaid skeeme ja tabelleid, muu hulgas Gutsflaffi tähekombinatsioonidest ja liitsõnadest.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et ilmunud köide on representatiivne ja väärkas mälestusmärk kunagi Lõuna-Eestis kasutusel olnud tartu kirjakeelele ja selle kodifitseerijale, tänapäeva Poola aladelt pärit Johannes Gutsflaffile. Gutsflaffi grammatika ja piiblitõlke järel võiks järgmisena Eesti lugeja ette tuua autori kolmanda peateose, praegu laiemale üldsusele tundmatu saksakeelse käsitluse „Lühikese teate ja õpetuse” eestinduse.

SZILÁRD TÓTH

---

¹¹ Sz. Tóth, Lisandusi Johannes Gutsflaffi grammatika ning piiblitõlke keele ja kirjaviisi kohta, lk 246–247; Sz. Tóth, The Marking of long Vowels in the 17th Century South Estonian in Comparison with Latvian, lk 127–130.